

ANALÜÜTILISED TULEVIKUTARINDID 17.–18. SAJANDI PÕHJAEESTI KIRJAKEELES¹

LIINA PÄRISMAA

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse esindusliku tekstiläbilõike põhjal analüütiliste futuurumitarindite kasutust 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeele kiriklikes ja õpetlikes tekstides, keskendudes *saama-*, *pidama-*, *tahtma-* ja *võtma-*konstruktsioonidele. Eritähelepanu pööratakse Christoph Blume kui 17. sajandi keskpaiga uuendusliku autori tulevikuvormide kasutusele. Uurimuse alus on kasutus-põhine teooria ja ajalooline sotsiolingvistika, materjal pärineb Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpustest ja Eesti Keele Instituudi eesti piiblitõlke ajaloolisest konkordantsist. Uurimistulemustest on näha kirjakeele reformi osa rahvapärase väljenduse suurenemises ning mõjukate kirjakeele kujundajate roll, mis väljendub ka tollastes grammatikates. Muutused tuleviku rahvapärasemas väljendamises avalduvad 17. sajandi lõpust alates, mil toimusid ka laiemad arutelud keeleteemade üle. Samas ilmnevad esmased saksapärasest väljendusest eemaldumise märgid juba 17. sajandi keskpaigas Blume tekstides.

Võtmesõnad: vana kirjakeel, morfosüntaks, futuurum, eesti keel, Christoph Blume

1. Sissejuhatus

Siinne analüütilistele tulevikutarinditele keskenduv käsitlus on üks osa laiemast morfosüntaktiliste nähtuste uurimisest, mille eesmärk on täpsustada 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeeles toimunud murrangu dünaamikat ning iseloomustada uuritavate nähtuste põhjal ajajärgu tervikpilti. Varasemates käsitlustes (nt Ross 2013) on märgitud, et põhjaeesti kirjakeele reform toimus 1680. aastatel, kuid ükski reform ei alga

¹ Artikli valmimist on toetanud Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja Eesti Teadusagentuur (projekt PRG341).

järsku, ilma järkjärgulise arenguta ega kõigis keelekasutusvaldkondades samal ajal. Seega on tervikpildi saamiseks oluline uurida eri nähtusi ja eri autorite tekste.

Tuleviku väljendamine eesti keeles on olnud aineseks paljudele uurija-tele, nt Julius Mägiste (1936) on andnud ülevaate *saama*-tuleviku käsitlemisest eri aegade grammatikates, tekstides ja sugulaskeeltes. Annika Kilgi (2010) on uurinud futuurumi edasiandmist Luuka evangeeliumi tõlgetes ja Kristiina Ross (2013) on analüüsinud *saama*-tuleviku erinevat saatust tallinna ja tartu keeles. Külli Habicht, Piret Piiraja ja Ilona Tragel (2015) on käsitlenud *võtma*-verbi ja *da*-infinitiivi konstruktsiooni grammatiseerumise kulgu tahtelisest tegevusest tuleviku väljendamiseni ning Külli Habicht, Pille Penjam ja Ilona Tragel (2010) on vaadelnud seoses verbi *tahtma* grammatiseerumisega 16. sajandist kuni tänapäevani ka sellega edasi antavaid tulevikukonstruktsioone. Ilona Tragel ja Külli Habicht (2017) on uurinud *saama*-verbi grammatilisi funktsioone ning Helle Metslang on võrdlevalt vaadelnud eesti ja soome keele futuurumi edasiandmise viise ning pööranud tähelepanu ka sundgrammatiseerimise mõjule (vt nt Metslang 1994, 2011, 2017). Samas on senistes uurimustes käsitletud futuurumikasutust kas lähtematerjali või konstruktsioonide valiku mõttes kitsamalt, nt on uuritud tuleviku väljendamist samas (piibli) tekstikohas või käsitletud ainult üht tulevikku väljendavat verbi. Samuti ei ole neis laiemalt või üldse kesken-
dud Christoph Blume tekstide futuurumikasutusele. Siinses artiklis pälvib Blume tulevikutarindite kasutus eritähelepanu. Tähtis on kaasata uurimusse nii Blumele eelnevaid kui ka järgnevaid tekste, sest nii on võimalik välja selgitada, milles seisneb tema teoste tulevikukasutuse eripära võrreldes teiste 17.–18. sajandi oluliste autorite omaga.

Artiklis vaadeldakse analüütilisi *saama*-, *pidama*-, *tahtma*- ja *võtma*-verbiga moodustatud tulevikutarindeid, nt *saavad olema*, *peab sündima*. Seevastu resultatiivseid mineviku kesksõnaga verbikonstruktsioone, kus võib samuti tulevikulisus ilmned, nt *Ja kui nemmad pissut sawad kar-ristatud* (Tragel, Habicht 2017: 35), ning indikatiivi olevikuvorme ei ole siinsesse artiklisse kaasatud.

Artikli järgmises jaotises iseloomustatakse eesti vanemat kirjakeelt ja tuuakse esile Christoph Blume keelekasutusele eriomased uuenduslikud jooned. Seejärel tehakse sissevaade uurimismaterjali ja uurimise aluseks olnud meetodisse. Artikli neljandas jaotises tutvustatakse uurimistöö tulemusi ning viies jaotis sisaldab uurimuse kokkuvõtet.

2. Eesti vanem kirjakeel ja Christoph Blume uuenduslikkus

Eesti kirjakeel tekkis 16. sajandil misjonilingvistika raamistikus (Lepajõe 1998: 294; Metslang 2017: 284). Kirjakeele löid ja seda kujundasid põhiliselt saksa või rootsi vaimulikud, kelle eesmärk oli inimesi kristlusega harida (Raag 2008: 30; Ross 2009: 553). Ülejäänud rahvas aktiivselt keele arendamises ei osalenud, jäädes vaid vastuvõtjaks (Ross 2009: 553).

17. sajandil hakati kirjakeelt teadlikumalt korraldama, andes välja grammatikaid ja laia levikuga kiriklikke tekste (Laanekask 2004: 20). Kuigi kirjakeel mõnel määral ühtlustus (nt leksikas või morfoloogias), puudusid veel ühtsed põhimõtted, samuti jäi rahvakeeles vajaka sõnavara, millega anda edasi abstraktsemaid mõisteid. Seetõttu lähtusid kirjakeele arendajad kirjakeele kujundamisel oma emakeele eeskujust, milleks üldjuhul oli saksa keel. (Lill 1988: 14–15, 17; Ross 2002: 228)

Peale oma emakeele võeti eeskujuga ka tollaste autoriteetsete kirjameeste keeleanalüüsist. 17. sajandi teisel poolel oli selleks Heinrich Stahl (Lill 1988: 90), kelle teosed sätestasid tollase kirjakeele normi (Ross 2007: 545). Selle aja literaadid järgisid nii tema ortograafiat, vormistikku, lausestust kui ka sõnavara (Kask 1970: 47), kus oli palju saksapärasusi, nt pöördetunnusega eitusvorme (nt *meije en tahame* 'meie ei taha'), saksapärasest artiklikasutusest (nt *Se Kunning weeha* 'Des Königes grim') ja *saama*-futuurumit (nt *sahp .. walgkustama* 'wird erleuchten') (Habicht 2001a: 32–33).

Samas leidis ka uuendusmeelseid autoreid, kes võtsid keeleanalüüsi Stahli eeskujust mõnevõrra erineva suuna. Üks selliseid oli 17. sajandi keskpaiga põhjaeesti autor Christoph Blume, kes tuli eesti kirjakeele arendajana esile alles 1980. aastatel, mil leiti Wrocławis ülikooli raamatukogust tema kolm hilisemat tööd „Geistliche Wochen-Arbeit“ (1666), „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ (1667) ja „Geistliche Seelen-Ergötzung“ (1667) (Kolbuszewski 1982: 572–573; Lill 1988: 7). Blume keeleanalüüsi erinevust Stahli omast on juba 1988. aastal täheldanud Anne Lill (1988: 102): „Nende keel sarnanes niivõrd, kuivõrd selles kajastusid eesti keele kirjapaneku üldised põhimõtted, üksikküsimustes on neil aga suuri erinevusi.“

Blume lihtsustas ortograafiat, hakates välja jätta võõrtähti, nagu *q* ja *y*, ning viis kirjaviisi hääldusega paremasse kooskõlla. Samuti ei tõlkinud ta üldiselt saksa keele määravat artiklit (*der, die, das*), mis on omane nt

Stahli tekstidele. (Lill 1988: 9–10; Pärismaa 2016: 59) Eituses eemaldus Blume varasematest põhjaeesti autoritest Stahlist ja Müllerist, loobudes pöörduvast eitusverbist. Samuti võttis ta eituskonstruktsioonides tarvitusele sõnad *ei* ja *pole*, mis on omasemad 18. sajandi põhjaeesti teostele ja puuduvad Blume-eelsete põhjaeesti kirjameeste tekstidest. (Pärismaa 2018: 564, 567, 569) Lisaks paistsid Blume teosed silma kirjakeeles esimest korda esinevate nimi- ja omadussõnatuletiste rohkusega, eriti *us-* ja *mine-*liiteliste teonimedega (Park 2014: 97). Blume tekstides leidub ka ainuomaseid substantiivi- ja adjektiivituletisi, nt *Orjus*, *Kerriseminne* 'rahus', *teutelik* 'täiuslik', *Surreduš* 'surelikkus', *Romaja* 'roomaja', *libendamine* 'libisemine' (Park 2014: 98; Pärismaa 2016: 32–33).

17. sajandi lõpukümnendeid, Stahli ja Blume järgset aega, loetakse eesti kirjakeele seisukohalt oluliseks perioodiks, mil vormiti keeleideaal, selgitati lõuna- ja põhjaeesti kirjakeele vahekord ning käsitleti intensiivsemalt teoste eesti keele kasutust (Ross 2009: 556; Tafenau 2011: 41). Vaieldi ortograafia üle, kuid arendati ka leksikat ja grammatikat (Ross 2009: 556). Samuti korraldati piiblikonverentse ning tegeleti aktiivsemalt piibli tõlkimisega (Ross 2013: 211; Piiblikonverentsid 2003: 10). Põhjaeestikeelne uus testament avaldati 1715. aastal mitme toimetamis- ja parandamisetapi järel ning 1739. aastal ilmus esimene eestikeelne täispiibel, mis oli tollase kirjakeele reformi tähis ja kiriklik keeleideaal järgmised sada aastat (Ross 2007: 548, 2009: 557).

3. Materjal ja meetod

Uurimistöös lähtuti kasutuspõhisest teooriast, mille peamine vaatlusobjekt on keekekasutus (Barlow, Kemmer 2000: xv). Kasutuspõhine teooria võimaldab kaasata uurimusse eri tüüpi andmeid, sest need kajastavad keeletarvitust, mitte pädevust. Materjal võib pärineda nt eri korpustest või vanadest dokumentidest. (Bybee 2010: 10) Lisaks võeti uurimuse aluseks ajalooline sotsiolingvistika (vt nt Nevalainen, Raumolin-Brunberg 2012; Auer jt 2015), et analüüsida sotsiokultuuriliste tegurite mõju tuleviku väljendamisele tollases kirjakeeles.

Materjal koguti Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpustest (VAKK) ja Eesti Keele Instituudi Eesti piiblitõlke ajaloolisest konkordantsist² (EPAK).

² Vt <http://portaal.eki.ee/piibel>.

Uurimusse kaasati nii uus³ kui ka vana⁴ Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus, kuna 18. sajandi tekstid olid vanemas korpuses uurimishetkel ulatuslikumalt kättesaadavad. Kogutud materjal sisaldab kokku 610 näidet *saama-*, *tahtma-*, *pidama-* ja *võtma-*tuleviku kohta 17. ja 18. sajandi põhjaeesti kiriklikest ning õpetlikest teostest. Siinsest uurimusest jäi välja 18. sajandi põhjaeesti ilu- ja tarbekirjandus, kuna sooviti, et uurimistulemused oleksid keelekasutusvaldkonna poolest võrreldavad varasema käsitlusega (vt Pärismaa 2018).

Christoph Blume teoste „Das Kleine Corpus Doctrinae“ (1662), „Geistliche Wochen-Arbeit“ (1666) ja „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ (1667) kõrval vaadeldi 17. sajandi põhjaeesti tekstidest Georg Mülleri jutlusi (1600–1606) ja Heinrich Stahli jutlusekogu „Leyen Spiegel“ I ja II osa (1641, 1649). Samuti uuriti 1694. aastast pärinevat Müncheni käsikirja, mis on Johann Hornungile omistatava 1688. a uue testamendi tõlke käsikirja koopia (Reila 2007a: 556). 18. sajandi põhjaeesti tekstidest olid vaatluse all 1715. aasta uus testament (UT), Anton Thor Helle ja tema kaasautorite teose „Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache“ (1732) V osa „Colloquia Esthonica“ õpetlikud dialoogid ning 1739. aasta täispiibel, milles kajastub kõige ilmekamalt tollane kirikukeele standard.

Mõlema sajandi põhjaeesti autoritelt ja kindla autorita tekstidest (nt 1715. a uus testament) valiti analüüsimiseks sada juhuslikku tulevikutarindi näidet, et piirata materjalihulka. Erandiks oli Thor Helle jt keeleõpetuse V osa, kus futurumikonstruktsioone leiduski kokku vaid kümme. Kõik need kaasati ka analüüsi, et oleks rohkem võrdlusmaterjali. Pealegi on selle teose V osa kogumaht väiksem kui muudel tekstidel, nt VAKKis leiduvate uue testamendi osade sõnede arv on ligikaudu kümme korda suurem kui Helle jt keeleõpetuse V osas (VAKK).

Erandlik oli ka Müncheni käsikirja materjal. Kuigi EPAKis on võimalik sõne või väljendi järgi piiblisõnastikus⁵ otsingut teha, loobuti sellest võimalusest, sest sõnastiku lehel puudub info⁶ selle kohta, mis tekstid on seal kättesaadavad terviklikult ja mis osaliselt (EPAK). Seega vaadeldi Müncheni käsikirjast juhuslikke peatükke, milleks olid Matteuse evangeeliumi 1.–14. ptk, Johannese evangeeliumi 8.–21. ptk, Pauluse 1. kiri

³ Vt vakk.ut.ee.

⁴ Vt <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>.

⁵ Vt <http://portaal.eki.ee/piibel>.

⁶ Seisuga 01.05.2019.

korintlastele (1.–15. ptk), kiri heebrealastele (1.–13. ptk) ning Johannese ilmutuse raamatu 8.–21. ptk. Nendest peatükkidest võeti analüüsimiseks kõik uuritavate verbidega väljendatud tulevikutarindid.

Uurimuse algafaasis tekkis küsimus, kas peale analüütiliste tulevikutarindite käsitleda ka indikatiivi olevikuvormi, kuna varasemas uurimuses (Kilgi 2010: 169) on täheldatud *saama*-futuurumi asendumist selle vormiga. Peamine probleem indikatiivi olevikuvormi kaasamisel vaatlusse on materjali võrreldavus. Analüütilised tulevikuvormid on korpuseuringu materjalina selged, mistõttu sobivad need laiemasse uurimusse, kuid kindla kõneviisi olevikuvormi kaasamine eeldab, et olevikuvormi funktsiooni esiletulekuks uuritaks eri teoste sama tekstikohta, nagu tegi ka Kilgi (2010) oma uurimuses. Samas kitsendab ühe tekstikoha vaatlemine uurimuse alusmaterjali haaret. Kilgi (2010) vaatles tuleviku väljendamist ainult Luuka evangeeliumis, mis on üks neljast uue testamendi evangeeliumist. Lisaks on nii uues kui ka vanas testamendis hulk teisi raamatuid. Siinne futuurumiuurimus pakub materjalist ulatuslikuma läbilõike, hõlmates üheksat teost ja eri tekstikohti, sealhulgas piibli eri osadest, nt Aamose raamatust, Matteuse evangeeliumist, Saalomoni tarkuseraamatust. Kuna siinse autori suuremas morfosüntaktiliste nähtuste dünaamika uurimuses, mille hulka kuuluvad ka analüütilised tulevikutarindid, soovitakse saada 17.–18. sajandile omaste nähtuste kasutamisest tervikpilti, ei pruugiks futuurumi uurimine ühe tekstikoha võrdluses seda võimaldada. Siiski on enne lõplikku otsust kindla kõneviisi olevikuvormi kaasamata jätmise kohta tehtud katseuring, et teada saada, kui suur hulk Lutheri 1545. aasta saksakeelse piibli⁷ *werden*-tuleviku vormidest on saanud 1739. aasta täispiiblis eestikeelseks vasteks analüütilise vormi ja kui paljud neist kindla kõneviisi olevikuvormi. Võrdlus tehti 1739. aasta täispiibliga, kuna eeldatavasti kajastab see teos kõige täpsemalt kirjakeele esimese rahvapärastamise reformi tulemusi. Katses vaadeldi piiblist juhuslikke osi, milleks olid Jesaja raamatu 1.–11. ptk, Johannese evangeeliumi 1.–7. ptk ja Johannese ilmutuse raamatu 1.–22. ptk.

Katsest selgus, et lähteteksti 356-st *werden*-futuurumi vormist sai 1739. aasta täispiiblis eestikeelseks vasteks analüütilise vormi 65% juhtudest (näide 1) ning indikatiivi olevikuvorm oli vasteks 35% juhtudest. Seega leidis analüütilisi vorme rahvapärasuse suunas toimetatud piiblitekstis rohkem kui pooltel juhtudest, mis näitab, et kindla kõneviisi

⁷ <https://www.biblegateway.com/versions/Luther-Bibel-1545-LUTH1545/#booklist>.

olevikuvorm ei olnud *werden*-futuurumi vastena valdav. Seetõttu võiksid sagedased analüütilised vormid sobida indikaatorvormideks tuleviku väljendamise dünaamika kirjeldamisel. Lisaks ilmnes katsest, et *werden*-tulevikule antud eestikeelsete vastete hulk on mitmesugune, nt on nende seas ka *vat*-tegevusnimi ja *mas*-tarind (näide 2). Viies näites oli *werden*-futuurumi vasteks eestikeelses tekstis minevikuvorm, kuid neid statistika hulka ei arvestatud, sest tegu on teise ajavormiga (näide 3). Niisiis on uurimismaterjal kvalitatiivselt mitmekesine, kuid siinsesse uurimusse valiti vaid analüütilised verbitarindid, mida saab ka kvantitatiivselt võrrelda ning mis tõusid katseuuringus indikaatiivi olevikuvormi ees selgelt esile.

- (1) *Man bleibt vielleicht einen Tag zu Nob, so **wird** er seine Hand **regen** wider den Berg der Tochter Zion, wider den Hügel Jerusalems.* Ta jääb alles ühhe päwa Nobisse seisma, siis **wottab** ta omma kät **likutada** Sioni tütre mäe pole, Jerusalemma mäekingo pole. (Luther 1545; EPAK, Piibel 1739: Js 10.32)
- (2) *.. die **kommen wird** über den ganzen Weltkreis, **zu versuchen**, die da wohnen auf Erden. .. mis **on tullemas** keige ma-ilma peäle, neid **kiusama**, kes Ma peäl ellawad.* (Luther 1545; EPAK, Piibel 1739: Ilm 3.10)
- (3) *.. Ein Mensch kann nichts nehmen, es **werde ihm denn gegeben** vom Himmel. .. Innimenne ei woi ei middagi wotta, kui se **ep olle** temmale **antud** taewast.* (Luther 1545; EPAK, Piibel 1739: Jh 3.27)

Nii analüütilisi tulevikuvorme kogudes kui ka neid analüüsidest tekkis korduvalt probleem, millele on tähelepanu juhtinud ka Pille Penjam (2008: 216, 261). Nimelt esines *pidama*- ja *tahtma*-verbi tulevikuline tähendus kõrvuti modaalsega (näide 4), ainuüksi tulevikku väljendavat konstruktsiooni nende verbide puhul ei ilmnenu. Tarindi funktsiooni üle otsustamisel võttis siinse artikli autor aluseks varasemad sellekohased uurimused (Habicht jt 2010; Habicht, Prillop 2017) ning jälgis konteksti toel, kas lausetes on väljendatud pigem ettemääratud kohustust või kõnehetkele ajalisel järgnevat olukorda (vt Bybee jt 1994: 253–266).

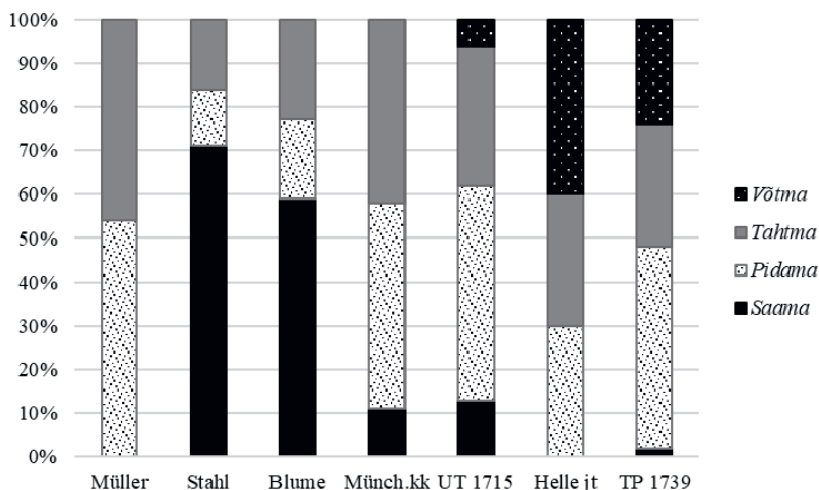
- (4) *Ning ühtegi ärraneetud **ei pea** ennamb **ollema**, ning Jumala n. Talle jarg **peab** tēmas **ollema**, ning temma sullased **peawad** tedda **tenima**. 'Ning ühtegi ärraneetut ei ole enam ning Jumala ja Talle troon on temas ning ta sulased teenivad teda' (EPAK, Münch.kk 1694: Ilm 22.3)*

Kogu uurimismaterjal koguti ja märgendati käsitsi. Uues VAKKis otsiti iga tulevikku väljendavat verbi igal autoril eraldi, sest see on märgendatud

korpus ja seal pole võimalik lisada märgijada või otsida mitut verbi koos. Samas oli uues VAKKis võimalik otsingut kitsendada, lisades vormi-
piiranguid või teose ilmumise täpse aastaarvu, mille kohta tulemusi sooviti, nt *saama*-verb olevikus Blume 1662.–1667. aasta teostes.

4. Futuurumi väljendamine 17.–18. sajandi põhjaeesti tekstides

Joonisel 1 on toodud *saama*-, *pidama*-, *tahtma*- ja *võtma*-verbiga tuleviku-
tarindite protsentuaalne jaotumine autoriti 17.–18. sajandi põhjaeesti
teostes. Blume teostes leidub *saama*-tulevikku 59% juhtudest, mille
osakaal on võrreldes Stahli teostega vähenenud 12%. Stahli esineb
saama-futuurumit 71% juhtudest. Samuti on Blume tekstides võrreldes
Stahli teostega tõusnud 5% võrra *pidama*- ja 7% võrra *tahtma*-verbiga
moodustatud tuleviku osakaal, mida Blume tekstides leidub vastavalt
18% ja 23%. Stahli esineb *pidama*- ja *tahtma*-futuurumit vastavalt 13%
ja 16%. Mülleri jutlustes on ülekaalus *pidama*- ja *tahtma*-verbiga väljen-
datud tulevikukonstruksioonid (vastavalt 54% ja 46%), *saama*-futuurum
tal puudub. Müncheni käsikirjas on *pidama*- ja *tahtma*-tuleviku osakaal
vastavalt 47% ja 42% ning *saama*-tuleviku osakaal 11%. Mitte üheski
17. sajandi põhjaeesti tekstis ei leidunud siinse uurimuse valimi põhjal
võtma-verbiga väljendatud tulevikukonstruksioone.



Joonis 1. Tulevikutarindite osakaalud 17.–18. sajandi põhjaeesti tekstides

18. sajandi põhjääesti tekstidest ei tulnud Helle ja tema kaasautorite 1732. aasta keeleõpetuse V osast ühtegi *saama*-tuleviku näidet. Teisi futuurumivorme leidis selles teoses enam-vähem võrdselt: *pidama*- ja *tahtma*-tulevikku kumbagi osakaaluga 30% ning *võtma*-tulevikku 40%. 1715. aasta uues testamendis esines *pidama*-futuurumit 49%, *tahtma*-futuurumit 32%, *saama*-futuurumit 13% ning *võtma*-futuurumit 6%. 1739. aasta täispiiblis oli *võtma*-verbiga väljendatava futuurumi osakaal 24%. Enim esines selles teoses siiski *pidama*-tulevikku (46%) ning vähem *tahtma*- (28%) ja *saama*-tulevikku (2%).

Selle jaotise järgmistes osades käsitletakse futuurumikonstruktsioone üksikhaaval, et ilmneks selgemini nende kasutuse dünaamika kahe sajandi jooksul.

4.1. *Saama*-tulevik

Saama-verbiga väljendatavatel futuurumitarinditel on saksa keele *werden*-tuleviku eeskuju. *Werden*-tuleviku konstruktsioon sai ülemsaksa keeles valdavaks 16. sajandist alates. (Metslang 1994: 542) Eesti keeles kasutati *saama*-tulevikku tihedamini 17. sajandi keskpaigast, kuid selle näiteid on ka 16. sajandi tekstidest (Habicht 2000: 271; Trigel, Habicht 2017: 32). Mägiste on osutanud *saama*-konstruktsiooni rahvapärasele algupärale ja esinemisele sugulaskeeltes (vt nt Mägiste 1936: 77–88), samas nendib temagi (1936: 89): „... jääb ikkagi tõsiasjaks, et tema tarvitamise laialisus meie vanemas kirjakeeles, .. seletub saksa k. mõjuga.“

Joonis 2 kajastab *saama*-tuleviku kasutamist 17.–18. sajandi põhjääesti kirjakeele teostes. Nagu näha, esines *saama*-futuurumit kõige rohkem 17. sajandi keskpaiga põhjääesti autorite Blume (näide 5) ja Stahli (näide 6) tekstides. Mõlema autori teostes oli *saama*-tarind ka põhiline tuleviku väljendamise vahend (vt joonis 1). Blumet võis mõjutada *saama*-futuurumit kasutama Stahli eeskuju, samas nagu nenditud siinse artikli teises osas, leidis Blumel ka uuendusmeelsust ning täielikult Stahli eeskuju järgijaks teda pidada ei saa. Seega võis ta tuleviku märkimisel pigem lähtuda tollal valitsenud üldisest ülemsaksapärasest kirjutustavast, sest ta on päritolult ülemsakslane (sks *Hoch-Deutscher*), millele ta ka teose „Das Kleine Corpus Doctrinæ“ eessõnas osutab (Blume 1662).

- (5) *Sedda perrast sahwat Sind keik Pöhat palluma öikel Ajal / seperrast kus suhret Wêe-huppotusset tullewat / sahwat nemmat mitte nende*

pehle puhtma . (Dafür werden dich alle Heiligen bitten zur rächten Zeit / darum wenn grohsse Wasser-Fluhten koñen / werden si nicht an diselbigen gelangen) 'Seetõttu paluvad kõik pühakud sind õigel ajal, et kui tulevad suured veepuutused, ei puudu nad neid' (VAKK, Blume 1666: 50)

- (6) .. *Minna kuhlutan teile suhre rõhmo / kumb keickel rahwal sündima sahp / sest teile on tenna se õnnistegkija sündinut. (. Jch verkündige euch grosse frewde / die allem Volcke wiederfahren wird / dann Euch ist heut der Heyland gebohren.)* 'Kuulutan teile suurt rõõmu, mis kõigile rahvastele sünnib, sest teile sündis täna õnnistegija' (VAKK, Stahl 1641: 68)

Müncheni käsikirjaski on *saama*-futuurum olemas (näide 7), kuigi seda leidub seal Stahli ja Blume tekstidest mitu korda vähem. *Saama*-futuurum moodustab vaid 11% Müncheni käsikirja tulevikutarinditest, mis osutab varastele kirjakeele ajakohastamise ilmingutele. *Saama*-tuleviku vähest esinemist Müncheni käsikirjas on täheldatud ka mõnes varasemas käsitluses (Kilgi 2012: 27–28; Ross 2013: 213). Samas ei ole Kristiina Rossi (2013) uurimuses välja toodud selle futuurumivormi täpset sagedust Müncheni käsikirjas. Kilgi (2012: 128) artikkel sisaldab arvandmetega tabelit, mille järgi on *saama*-tuleviku sagedus Müncheni käsikirjas nullilähedane. Kilgi (2010) vaatles oma tulevikuteemalises artiklis futuurumivorme vaid Luuka evangeeliumi tõlgetes, sinne uurimus täpsustab *saama*-futuurumi tarindite osakaalu Müncheni käsikirjas laiema materjali alusel (vt osa 3).

- (7) *Temmal on omma Wisk Lappidäs kääs, n. temma saab omma Reie allust pühkima, n. omma Nisso Aita koggoma: agga need Agganad saab teña ärrapolletama, tullega, kumb ei sa eal ärra kustotud.* 'Tal on visklabidas käes ning ta pühib oma rehealust ning kogub oma aita nisu, aga aganad põletab ta ära tulega, mida eal ei kustutata' (EPAK, Münch.kk 1694: Mt 3.12)

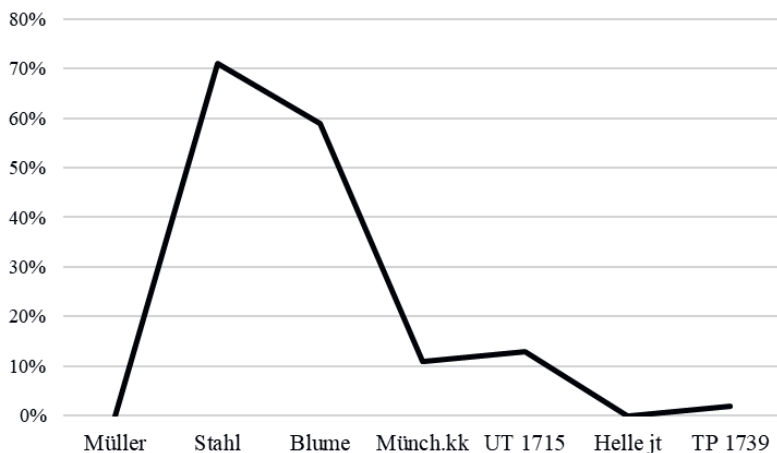
Saama-verbiga tulevikutarandid Müncheni käsikirjas võivad tuleneda varasemate tõlkekäsikirjade mõjust, nt Pilistvere käsikirja omast. Kuigi Pilistvere piiblikonverentsil redigeeritud konservatiivse põhjateostikeelse tõlke käsikirja (1687) mõju Hornungi tõlkele on ebaselge⁸ (Reila 2007a: 556; Ross 2013: 211), on leitud, et nii selle käsikirja mustand (1680–1687)

⁸ Hornung pidi pärast Pilistvere konverentsi käsikirjad ümber kirjutama (Piiblikonverentsid 2003: 106). Selles, kui suures ulatuses Hornung seal toimetatud käsikirju muutis, ollakse eri arvamusel (vt lähemalt nt Reila 2007b).

kui ka puhtand (1687) sisaldavad põhiliselt *saama*-tulevikku (Kilgi 2010: 169–170), mida esineb mõningal määral ka Münchени käsikirjas (vt joonised 1 ja 2). Ka erineb Münchени käsikiri Hornungi hilisematest tekstidest (Reila 2007a: 560–561).

Mülleri jutlustes *saama*-verbiga väljendatud tulevikutarindit ei leitud, sest tema kasutas futuurumi edasiandmiseks alamsaksamõjulisi verbikonstruktsioone (vt osad 4.2 ja 4.3).

Saama-tuleviku korral oli põhiverbi infinitiivivorm 17. sajandi põhjajaeesti autoritel enamjaolt *ma*-infinitiiv (131 korral) ning harva *da*-infinitiiv (9 korral), mis kinnitab varem täheldatud tendentse (vt Penjam 2008: 268). Abiverbi vormidest sattus valimisse kõige rohkem ainsuse kolmandat pööret (76 korral), mitmuse kolmandat pööret (33 korral) ja ainsuse teist pööret (13 korral). Samas proportsioonis on pöördevorme ka *pidama*- ja *võtma*-tarindites (vt osad 4.2 ja 4.4).



Joonis 2. *Saama*-tulevik 17.–18. sajandi põhjajaeesti tekstides

Võrreldes Blume ja Stahli tekstidega on 18. sajandi põhjajaeesti kiriklikes teostes *saama*-tuleviku tarvitamine märgatavalt vähenenud (vt joonis 2). See osutab tollaste uuendusmeelsete piiblitõlkijate ja keelearendajate püüdele vähendada selle kui saksamõjulise konstruktsiooni kasutust (vt nt Mägiste 1936; Habicht jt 2018). Samas on *saama*-tuleviku mõningast vähenemist märgata juba ka Blume tekstides, kus selle osakaal on 12% võrra väiksem kui Stahli töedes.

18. sajandi tekstidest leidis *saama*-verbiga futuurumitarindeid enim siinses uurimuses käsitletavas 1715. aasta uues testamendis, kus nende osakaal oli 13%. 1739. aasta täispiiblis moodustas *saama*-tulevik vaid 2% selle teose futuurumitarinditest (näide 8). *Saama*-futuurumi esinemist 1739. aasta täispiiblis võib põhjendada asjaoluga, et tollastel piiblitõlkijatel oli see piibli käsikirja toimetamisel tähele panemata jäänud. Kuigi Kilgi (2011: 99) uurimusest nähtub, et Helle kõrvaldas täispiibli vana testamendi osa toimetades sealt *saama*-futuurumi, nendib temagi, toetudes Mägiste 1936. aasta artiklile, et *saama*-verbiga väljendatavaid tulevikutarindeid jäi täispiiblisse vähesel määral siiski alles. Tänapäevalgi leidub eesti keeles *saama*-verbiga futuurumitarindeid, nt *pärast seda saab see olema 13 000* (Metslang 2017: 288–289; Habicht jt 2018: 187), nii et lõplikult ei ole *saama*-tulevik kirjakeelest praeguseni kadunud.

- (8) *Sest Amaleki ja Kanaani-rahwas on seäl teie ees, ja teie sate langema läbbi moõga, sest et teie Jehowa järrelt ärratagganend, ei olle ka Jehowa mitte teiega.* (VAKK, Piibel 1739: 4Mo [XIV] 43)

Helle jt 1732. aasta keeleõpetuses ei leidu ühtegi *saama*-futuurumi näidet. Selline tulemus on kooskõlas sama raamatu grammatikaosas öelduga, kus rõhutatakse, et eestlastel puudub tulevikukategooria⁹ – „Das Futurum Indicativi haben die Ehsten nicht ..“ (Helle jt 1732: 32). Sama seisukohta jagas Hornung (1693: 73) oma grammatikas.

Põhiverbi infinitiiv oli nii 1715. aasta uues testamendis kui ka 1739. aasta täispiiblis ainult *ma*-infinitiiv, *da*-infinitiiviga põhiverbi ei ilmnenu. *Saama*-tuleviku abiverbi leidis selle aja põhjaeesti töödes enim ainsuse kolmandas pöördes (8 korral) ja mitmuse kolmandas pöördes (4 korral).

4.2. *Pidama*-tulevik

Pidama-verbiga tulevikutarinditel on alamsaksa päritolu – see tegusõna anti tõlkevasteks saksa keele *schöllen*-verbile 'pidama'. Alamsaksa keel valitses eesti keelealal 16. sajandini, mil selle kõrval tuli kasutusele ülemsaksa keel. 17. sajandist oli juhtpositsioon juba ülemsaksa keelel. (Ross 1999: 12)

⁹ Helle (1732: 32) nendib küll nn konjunktiiviga futuurumi olemasolu ehk ta on märganud tulevikulisust resultatiivsetes mineviku kesksõnaga tarindites, nt *saan söönud*, *saan valmistanud*.

Pidama-futuurumi kasutusmuutused 17.–18. sajandi põhjaeesti kirja-keeles on näha joonisel 3. Blume töödes esines *pidama*-tulevikku osakaaluga 18%. Ka Stahli tekstides oli selle tulevikutarindi kasutussagedus ligikaudu samas suurusjärgus (13%). Mõlema autori puhul saab seda seletada ülemsaksapärase tulevikuga (vt osa 4.1), mis hakkas Eesti alal domineerima 17. sajandi algusest (Ross 1999: 12). Samas näitab *pidama*-tuleviku olemasolu Blume ja Stahli tekstides, et täielikult ei suutnud ülemsaksaeskujuline *saama*-tulevik teisi futuurumi väljendamise viise välja tõrjuda.

Mülleri jutlustes leidis *pidama*-tulevikku 54% (näide 9) ja Müncheni käsikirjas 47% juhtudest. *Pidama*-futuurumi suur sagedus Müllerial tuleneb varasema alamsaksapärase kasutusviisi järgimisest. Seevastu Müncheni käsikirjas *pidama*-tarindite suurt esinemust alamsaksa eeskujuga seostada ei saa, sest alamsaksapärase keekekasutus oli juba 17. sajandi alguses asendunud ülemsaksa omaga (Ross 1999: 12). Selles teoses võib pigem näha mõjutusi alanud kirjakeele reformist, kus oma osa oli ka uuendusmeelsel Johann Hornungil (Reila 2007a: 556; Ross 2009: 556).

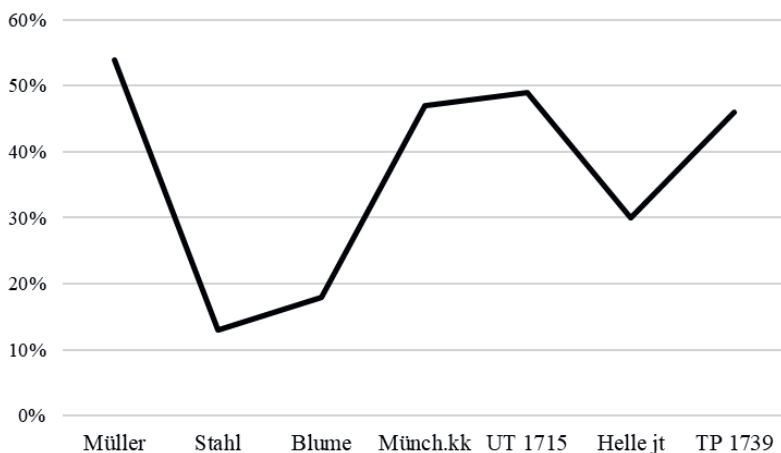
- (9) *Ninck se Pöha Euangelium sest Iumala Rickust, piddab lebbÿ keicke Ilmatalluße, keickede Inimeste sæas kulututh sama .. ninck syß piddab se Ilma otz tullema.* 'Ning jumalariigi püha evangeeliumit tuleb kogu maailmas ja kõigi inimeste seas kuulutada .. ning siis tuleb maailma lõpp' (VAKK, Müller9 1603: 5)

Põhiverbi infinitiivvormiks *pidama*-verbiga tulevikutarindites oli ülekaalukalt *ma*-infinitiiv (129 korral), *da*-infinitiivi esines vaid kolmel korral. See näitab, et 17. sajandi põhjaeesti autorid kaldusid peale *saama*-futuurumi kasutama ka *pidama*-tuleviku konstruksioonides *ma*-infinitiivis põhiverbi. Sama tendents ilmnes *pidama*-verbi modaalkasutuse kohta ka Pille Penjami (2008: 263) väitekirjas.

Abiverb oli *pidama*-tuleviku puhul enamjaolt ainsuse kolmandas pöördes (75 korral), mitmuse kolmandas pöördes (27 korral) või mitmuse esimeses pöördes (11 korral).

Võrreldes Blume tekstidega oli 18. sajandi põhjaeesti teostes *pidama*-verbiga väljendatud tuleviku osakaal suurenenud ligikaudu kaks korda, osutades kiirele kasutusmuutusele. Siiski oli ka Blume töödes *pidama*-futuurumi osakaal 5% suurem ja *saama*-tuleviku osakaal 12% väiksem kui Stahlil, milles võib ehk näha muutusi tuleviku väljendamises. Järsemalt tõusis *pidama*-futuurumi osakaal 17. sajandi lõpupoolel, olles ühtlasi

seotud *saama*-tuleviku osakaalu äkilise langusega samal perioodil (vt joonised 2 ja 3). Tolle ajajärgu silmapaistvad keelekujundajad Hornung (1693: 73) ja Helle eitavad tulevikukategooria olemasolu eesti keeles ning Helle (1732: 32) nimetab *pidama*-verbi ühe tuleviku väljendamise võimalusena.



Joonis 3. *Pidama*-tulevik 17.–18. sajandi põhjاءesti tekstides

Pidama-tarindid olid 18. sajandil sagedasimad tulevikukonstruktsioonid. Samas ei olnud *pidama*-futuurumi osakaal 18. sajandi põhjاءesti tekstides nii suur nagu *saama*-tuleviku oma teiste tulevikutarindite ees 17. sajandi keskpaiga põhjاءesti tekstides. Seal edestas see nt *tahtma*-futuurumit 17–18%-ga, samal ajal kui *saama*-tuleviku osakaal oli 17. sajandi põhjاءesti keskpaiga tekstides *tahtma*-futuurumi tarinditega võrreldes 36–55% suurem (vt ka joonis 1).

Kõige rohkem esines *pidama*-tulevikku 18. sajandi põhjاءesti teostest 1715. aasta uues testamendis (näide 10), kus sellega moodustati 49% tulevikutarinditest, ja 1739. aasta täispiiblis, kus selle osakaal oli 46%. Helle jt keeleõpetuses oli *pidama*-futuurumi osakaal 30%, seal kasutati kõige rohkem *võtma*-tulevikku.

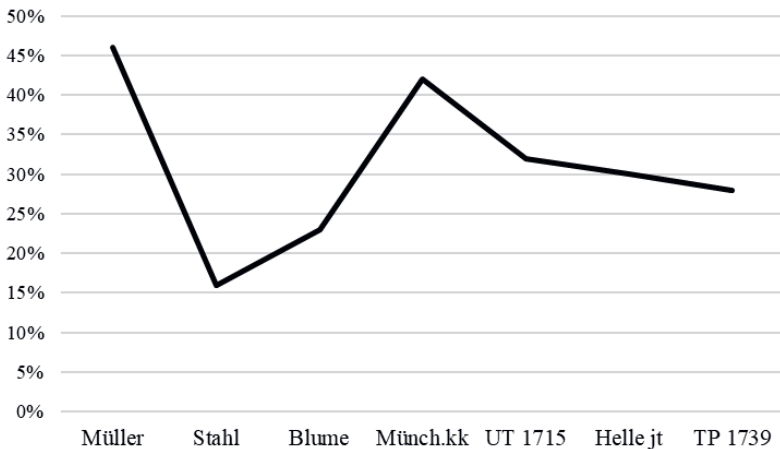
- (10) *Need peawad hukkaminne / agga sinna jääd / ja nemmad peawad keik kui Rie wannaks minne.* (VAKK, UT 1715: He [I] 11)

Põhiverbi vormina prevaleeris 18. sajandi põhjaeesti teostes *ma*-infinitiiv, mida esines 97 korral, ning vaid ühel korral leidis *da*-infinitiivset kasutust. Seega oli põhiverbi infinitiivi kasutus *pidama*-verbiga tulevikutarindites jäänud 17. sajandi põhjaeesti tekstidega võrreldes samaks. See näitab järjepidevust ja osutab kujunenud kirjakeele traditsioonile. Abiverb esines põhiliselt ainsuse kolmandas (54 korral) või mitmuse kolmandas pöördes (34 korral).

4.3. *Tahtma*-tulevik

Peale *saama*- ja *pidama*-verbide tarvitati eesti vanemas kirjakeeles tuleviku väljendamisel ka *tahtma*-verbi. See on alamsaksa algupära, olles vasteks sealsele *willen*-futuurumile (Habicht 2000: 273; Penjam 2008: 215). Esimesed *tahtma*-tuleviku näited pärinevad 16. sajandist, nt leidub selliseid tarindeid 1535. aasta Wanratti-Koelli katekismuses. Samuti on *tahtma*-tulevikku kasutatud ka 19. sajandil, nt Kreutzwaldi tekstides, kuid tänapäevaks on *tahtma*-verbiga futuurumivormide kasutus taandunud. (Habicht jt 2010: 136–137)

Joonisel 4 on toodud *tahtma*-futuurumi tarindite protsentuaalne jaotumine 17.–18. sajandi põhjaeesti teostes. Blume töödes (näide 11) leidis *tahtma*-verbiga väljendatud tulevikutarindeid 23%, mille suurusjärg ühtib *pidama*-tuleviku omaga tema töödes (18%) ning kinnitab ülemsaksa eeskujuga. Samas, võrreldes Stahli teostega, kus *tahtma*-tuleviku osakaal on 16%, on Blume töödes selle futuurumivormi osakaal 7% suurem. See võib viidata algfaasis muutusele futuurumi väljendamisel põhjaeesti tekstides. Ehkki järsem tõus, ka teiste tulevikutarindite väljendamisel, ilmneb alates 17. sajandi lõpupoolest, ei välista see varasemaid järkjärgulisi muutusi ning, nagu täheldatud ka artikli sissejuhatuses, võib varasem astmeline areng eelneda äkilistele muutustele. Oma osa arengu kiiruses on sellel, kui soodsad on ümbritsevad tingimused. Blume kirjutas oma tööd 17. sajandi keskpaigas, mil autoriteetseks eeskujuks oli Stahli keeletarvitus (Lill 1988: 90), ning kuigi üksikisikuti võidi Stahli eeskujust kaugeneda, nagu tegi ka Blume, ei paistnud see sama selgelt välja kui 17. sajandi lõpul, mil toimusid laiemad keelearutelud ning korraldati ka piiblikonverentsid nende teemade käsitlemiseks (vt Piiblikonverentsid 2003; Ross 2009; Tafenu 2011).



Joonis 4. *Tahtma*-tulevik 17.–18. sajandi põhjaeesti tekstides

- (11) *Wata / Minna tahtan teije Hauwat lacht tehha nink tahtan teid / minno Rawas / nende seest welja tohma nink teit Jsraelli Mah sisse sahtma.*
 'Vaata, mina teen teie hauad lahti ja toon teid, minu rahvas, nendest välja ja saadan teid Iisraeli' (VAKK, Blume 1662: 157)

Enim leidis selle aja tekstidest *tahtma*-futuurumit Mülleri jutlustes (46%) ja Müncheneri käsikirjas (42%). *Tahtma*-verbiga futuurumikonstruktsioonide suur osakaal Mülleril võib olla tingitud varasema alamsaksapärase tarvituse eeskujust. Müncheneri käsikirjas aga esines nii *tahtma*- kui ka *pidama*-futuurumit ligikaudu neli korda rohkem (vastavalt 42% ja 47%) kui *saama*-tuleviku vorme (11%), mis näitab, et muutused seoses kirjakeele reformimisega olid juba jõudnud kirjalikesse tekstidesse.

Erinevalt *pidama*- ja *saama*-tuleviku põhiverbi vormist, kus prevaleeris *ma*-infinitiiv (vt osad 4.1 ja 4.2), kasutati *tahtma*-futuurumis põhiverbi vormina 17. sajandi keskpaiga teostes enamjaolt *da*-tegevusnime, mida leidis sellest ajajärgust valimisse sattunud näidetes 101 korral. *ma*-infinitiivis kasutust esines 26 korral. Autoriti vaadeldes ilmnes, et Mülleri jutlustes ja Müncheneri käsikirjas kasutati ainult *da*-infinitiivis põhiverbi, mis võib viidata nende allikate kirjapanijate tegeliku keelekasutuse paremale tundmisele. Blume ja Stahli teostes leidis mõlemas vormis põhiverbi ning oli ka märgata, et Stahl eelistas *ma*-tegevusnime *da*-tegevusnimele (sagedus vastavalt 14 ja 2 korda), nagu on ka Stahli tekstidele üldiselt

omane (vt Penjam 2008: 201). Abiverb oli selle aja tekstides kõige rohkem ainsuse esimeses (65 korda) ja kolmandas pöördes (43 korda).

Tahtma-tuleviku osakaal vaatlusalustes 18. sajandi põhjaeesti teostes oli sarnane: 1715. aasta uues testamendis moodustas see 32% futuurumitarinditest, Helle jt keeleõpetuses 30% ning 1739. aasta täispiiblis 28% (12). Kuigi 17. sajandi lõpust pärit Müncheni käsikirjaga võrreldes oli *tahtma*-futuurumi osakaal mõnevõrra vähenenud (vt joonis 4), ei ilmenud selle puhul nii ulatuslikku taandumist kui nt *saama*-futuurumi puhul (vt joonis 2). Ilmselt ei tunnetanud tollased kirjakeele kujundajad *tahtma*-tarindit (samuti *pidama*-konstruktsiooni) nii võõrapärase tuleviku edasiandmise vahendina kui *saama*-tulevikku, mistõttu nad ka ei eemaldanud seda tollastest tekstidest sellisel määral (vt nt Kilgi 2011). Sellele viitab *tahtma*-verbi nimetamine futuurumi väljendamise võimalusena nii Hornungi (1693: 73) grammatikas ja Helle jt (1732: 32) keeleõpetuses kui ka *tahtma*-tuleviku osakaal võrreldes *saama*-vormiga (vt joonis 1).

- (12) *Sest Jehowa tahhab Jakobi peäle hallastada , ja Jsraeli jälle ärrawal-litseda , ja neid nende omma male panna ..* (VAKK, Piibel 1739: Js [XIV] 1)

Saama-konstruktsiooni tajumine võõrapärasemana võib olla tingitud selle laialdasest kasutusest tekstides enne 17. sajandi lõpukümnenditel alanud kirjakeele reformi, mistõttu panid uuendusmeelsemad kirjamehed ka rohkem tähele, et kohalik rahvas kasutab teisi vorme. *Tahtma*-tarind (samuti *pidama*) polnud sellel ajal aga futuurumi väljendajana nii levinud (vt nt joonised 1 ja 4), mistõttu ei tajutud ehk niivõrd teravalt ka selle saksapärasust.

Mõningane *tahtma*-tarindi osakaalu vähenemine võib olla seotud *võtma*-futuurumi lisandumisega alates 1715. aasta uuest testamendist (vt joonis 1), millega võidi mõni *tahtma*-futuurumi vorm asendada. On teada, et kui Helle eemaldas täispiibli vana testamendi osa toimetades verbitarindeid, nt *saama*- ja *tahtma*-tarindeid, siis *võtma*-konstruktsioonid jättis ta alles ning tihti isegi asendas nendega eespool nimetatud tarindeid (Kilgi 2011: 98).

Samamoodi 17. sajandi põhjaeesti tekstidega kasutati 18. sajandi põhjaeesti teostes põhiverbi ülekaalukalt *da*-infinitiivi vormis (62 korral) ning vaid ühel korral esines põhiverb *ma*-infinitiivis. See eelistus võib osutada kirjakeele reformi mõjule rahvapärasema keelekasutuse suunas. Kirjakeele traditsiooni jätkuvust siit siiski ei paista, sest nagu eespool

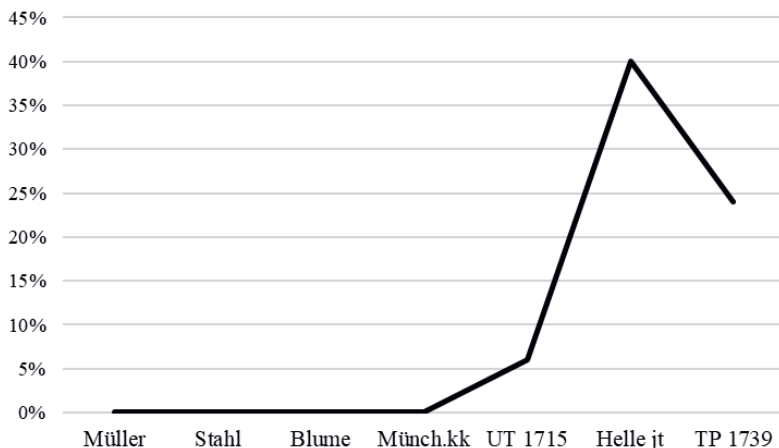
selgus, oli nii Stahlil kui ka Blumel *tahtma*-tuleviku põhiverb nii *ma-*kui ka *da-*infinitiivis ning ainult *da-*infinitiivne põhiverb esines uuesti Müncheni käsikirjas.

Sarnasus 17. sajandi põhjaeesti tekstidega ilmnes ka abiverbi vormi puhul, mis oli 18. sajandil enim ainsuse esimeses pöördes ning mida leidis ligikaudu poole rohkem kui ainsuse kolmandas pöördes abiverbi (vastavalt 39 ja 18 korda).

4.4. *Võtma*-tulevik

Võtma-tarindil on rahvakeelne algupära – seda leidub nii sugulaskeeltes, regilauludes kui ka murretes (Habicht jt 2015: 26–30). Esimesed näited *võtma*-konstruktsiooni kohta eesti vanemas kirjakeeles pärinevad 17. sajandi esimesest poolest, kus see väljendas tahtelist alustamist (*ib.*: 24). *Võtma*-verbiga moodustatud tulevikutarindeid on vähesel määral leitud alates 17. sajandi lõpukümnendite Luuka evangeeliumi tõlgetest, nt Pelistvere mustandkäsikirjast (1680–1687) ja Müncheni käsikirjast (1694) (Kilgi 2010: 170). 17.–18. sajandi põhjaeesti keelekäsitlustes esineb *võtma* tulevikku väljendava verbina alates Helle jt 1732. aasta keeleõpetusest (vt Helle jt 1732: 32), seevastu ei Gösekeni (1660: 37–40) grammatikas ega Hornungi (1693: 73) grammatikas pole seda verbi tuleviku väljendajana nimetatud.

Võtma-futuurumi kasutamise põhijooned 17.–18. sajandi põhjaeesti teostes on näha joonisel 5. Siinse uurimuse valimisse 17. sajandi põhjaeesti teostest *võtma*-tulevikku ei sattunud. *Võtma* ja *da-*infinitiivi ühendit on viiel korral leitud ka Stahlilt (Habicht 2001b: 263). Samuti leidis siinse artikli autor Blume tekstide hilisemal pistelisel vaatlemisel tema teose „Geistliche Seelen-Ergötzung“ laulust „Kolmas Terwetus: Süddal“ (1667: 62–70) ühe algusele osutava *võtma*-konstruktsiooni (näide 13), mis kinnitab Habichti jt (2015: 24) uurimistulemust, et *võtma*-tarindit kasutati 17. sajandi esimesel poolel tahtelise alguse väljendajana. Samas näib, et sellel ajal ei olnud *võtma*-konstruktsiooni kasutamine väga levinud – 17. sajandi tekstidest on *võtma* ja *da-*infinitiivi tarindit leitud vaid seitsmel korral (Habicht jt 2015: 33). *Võtma* vähesele tarvitamisele sellel ajal viitab ka selle verbi esinemissagedus VAKKi 17. sajandi tekstides, kus seda tegusõna leidub ligikaudu viis korda vähem kui näiteks *saama*-verbi (VAKK).



Joonis 5. *Võtma*-tulevik 17.–18. sajandi põhjajaeesti tekstides

(13) .. *mo Südda wotta hennessel so Südda sisse sulkda küil / teps tahn ma So pehl panna . (. **ergreif** mein Hertz **und schleus** es ein in Dich und deinen Libes-Schrein / méer will ich nicht begehren .)* 'sulge mu süda oma südamesse, enamat ma ei soovi' (Blume 1667: 66)

Võtma-verbiga väljendatud tulevikutarindi puudumine siinse uurimuse 17. sajandi algupoole ja keskpaiga põhjajaeesti tekstide valimist võib tuleneda sellest, et toona oli tavapäraseks tarvitada teisi, ülekaalukalt saksa mõjuga konstruktsioone (nt *saama*- või *pidama*-tarindeid). 17. sajandi esimesel poolel ei olnud veel toimunud ka kirjakeele reformi, mille tulemusena lähenes tollane keelekasutus rahvapärasele. 17. sajandi lõpu-kümnenditel oli aga kirjakeele reform algusjärgus, mistõttu leidis ka selle sajandi viimasel veerandil veel *võtma*-futuurumit vähe (vt nt Kilgi 2010: 170). Sellega võib ehk seletada ka selle tulevikukonstruktsiooni puudumist siinses uurimuses vaadeldud Müncheneri käsikirja peatükkidest. Samas näitab tahtelise alguse funktsioonis *võtma*-tarindi esinemine nii Blumel kui ka Stahlil, et algusfaasi väljendamise juurest liiguti tulevikulisuse suunas.

Uuritud 18. sajandi põhjajaeesti teostest esines *võtma*-futuurumit kõigis kolmes: 1715. aasta uues testamendis, Helle jt 1732. aasta keeleõpetuses (näide 14) ning 1739. aasta täispiiblis. Enim oli *võtma*-futuurumit Helle jt keeleõpetuses, kus see moodustas 40% tulevikutarinditest. 1715.

aasta uues testamendis oli *võtma*-tuleviku osakaal 6% ja 1739. aasta täispiiblis 24%.

- (14) *Kui ta lõppetab poiad kandmast, siis wottab talluda seält seest neid waglad kerre seest wälja .. 'Kui ta kannab pojad ära, siis hakkab vaklu kärjest välja talluma' (VAKK, Helle jt 1732: 401.77)*

Võtma-futuurumi suurem osakaal Helle jt 1732. aasta keelekäsitluses ja täispiiblis tuleneb ilmselt Helle autoriteedi mõjust (Habicht jt 2015: 31, 33), millele ka siinse uurimuse tulemused viitavad (vt nt joonis 1 või 5). Helle juhtis täispiibli tõlketööd (Ross 2006: C26), seega võib tema keelekasutuse põhimõtete mõjutusi selles teoses näha ka tuleviku edasiandmisel.

Põhiverbi vorm oli 18. sajandi põhjaeesti tekstides ainult *da*-infinitiv. *ma*-infinitivis põhiverbi puudumise põhjuseks võib olla selgem arusaam rahvalikust keelekasutusest ning ühtlustavaid mõjutusi võib olla ka tollastelt uuendusmeelsetelt kirjakeele arendajatelt ja piiblitõlkijatelt. Näiteks eelistas Helle *da*-infinitivi ning asendas täispiibli vana testamendi mustandis sellega *ma*-infinitivseid vorme (Kilgi 2011: 99). Abiverbi leidus *võtma*-futuurumi konstruktsioonides kõige rohkem ainsuse kolmandas pöördes (14 korral) ja ainsuse teises pöördes (6 korral).

5. Kokkuvõte

Siinses artiklis keskenduti analüütilistele tulevikukonstruktsioonidele 17.–18. sajandi põhjaeesti kiriklikes ning õpetlikes tekstides *saama*-, *pidama*-, *tahtma*- ja *võtma*-tuleviku näitel. Artikkel moodustab ühe osa 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeeles toimunud murrangu dünaamikast täpsustavast ja uuritavate morfosüntaktiliste nähtuste põhjal ajajärgu tervikpilti iseloomustavast laiemast uurimusest. Samuti selgitati artiklis Christoph Blume tekstide tulevikutarindite kasutust, millele ei ole varasemates uurimustes üldse või laiemalt tähelepanu pööratud.

Uurimuse tulemused näitasid kindlat suundumust ühtlasema ja eeldatavalt rahvapärasema väljenduslaadi suunas, mis oli mõjutatud kirjakeele reformist. Kuigi järsemad sellesuunalised muutused avaldusid 17. sajandi lõpupoole, võib järkjärgulisi kasutusmuutusi näha juba 17. sajandi kesksajal Blume tekstides, kus vähenes Stahli töödega võrreldes mõnevõrra *saama*-futuurumi kasutus ning suurenes *pidama*- ja *tahtma*-tuleviku tarvitus.

Teravalt ilmnes 17. sajandi lõpukümnenditest alates saksaeeskujulise *saama*-futuurumi osakaalu vähenemine futuurumitarindite seas. Selle põhjustas tollaste uuenduslikult meelestatud kirjakeele arendajate püüd vähendada *saama*-futuurumi kui saksapärase tulevikutarindi kasutust. See ühtis ka kirjakeele kujundajate seisukohtadega tollastes grammatikates (vt nt Hornung 1693; Helle jt 1732). Samas selgus, et *saama*-tulevik ei taandunud täielikult ka 18. sajandi esimese poole põhjäästi autorite töödest, kuigi seda leidis seal oluliselt vähem kui 17. sajandi põhjäästi teostes. Erandiks oli Helle jt 1732. aasta keeleõpetuse õpetlike dialoogide osa, kust ei ilmnenud ühtegi sellekohast näidet.

18. sajandi põhjäästi tekstides hakati tarvitama ka rahvalikumat *võtma*-tulevikku (vt joonis 5), mille puhul on näha Helle autoriteetset eeskjuu. 17. sajandi põhjäästi teostest *võtma*-futuurumit siinse uurimuse valimisse ei sattunud. Põhjus võib olla *võtma*-tarindite vähene levik ning infinitiivitarindite saksa keele eeskujuline kasutus. Siiski osutab *võtma*-tuleviku poole suundumisele Blumelt leitud tahtelist algust väljendav *võtma*-tarind, mis on grammatiseerumisahelas tuleviku funktsioonile eelnev aste ning mida on varem ilmnenud ka Stahli tekstides (vt Habicht jt 2015).

Pidama- ja *tahtma*-futuurumi kasutuses oli kahe sajandi jooksul märgata mõningast kõikumist, mis tulenes nt autorite eelistustest või *võtma*-tuleviku lisandumisest. Siiski ei vähenenud nende tarindite tarvitus nii suurel määral kui *saama*-tuleviku puhul, kuna neid arvatavasti ei tunnetatud nii võõrapäraste futuurumikonstruktsioonidena. Samuti ei tõrjunud ülemsaksaeeskujuline *saama*-tulevik ülemsaksapärase kasutustava valitsemise ajal *pidama*- ja *tahtma*-futuurumit täielikult välja.

Põhiverbi infinitiivina esines *saama*- ja *pidama*-tarindites mõlemal sajandil peamiselt *ma*-infinitiiv ning vähem oli *da*-infinitiivset kasutust. See viitab järjepidevusele ja võimalikule traditsioonilisele infinitiivide kasutusele nendes verbikonstruktsioonides. *Tahtma*- ja *võtma*-futuurumi puhul aga prevaleeris *da*-infinitiivis põhiverb, mis võib olla tingitud kirjakeele reformi ja uuendusmeelsete kirjameeste ühtlustavast mõjust ning võib samal ajal viidata ka selgemale arusaamale rahvapärasest keeletarvitusest. Abiverbi vormina kasutati enamjaolt ainsuse kolmandat pööret, välja arvatud *tahtma*-tuleviku puhul, kus eelistati ainsuse esimeses pöördes abiverbi.

Kuigi Blume järgis tuleviku väljendamisel pigem tollal laialt levinud ülemsaksapärase kasutustava, mis võib tuleneda tema ülemsaksa päritolust,

osutavad nii *saama-*, *tahtma-* kui ka *pidama-*tuleviku mõningad sagedus-erinevused Stahli tekstidega võrreldes, et tuleviku väljendamine põhjaeesti kirjakeele tekstides oli hakanud muutuma ning hilisem kiire areng toimus tänu soodsamatele tingimustele kultuurikeskkonnas, kus arutati laiemalt ja intensiivsemalt kirjakeelega seotud teemade üle.

Lühendid

He – kiri heebrealastele; Ilm – Johannese ilmutuse raamat; Jh – Johannese evangeelium; Js – Jesaja raamat; 4Mo – Neljas Moosese raamat; Mt – Matteuse evangeelium

Kirjandus

- Auer jt 2015** = Anita Auer, Catharina Peersman, Simon Pickl, Gijsbert Rutten, Rik Vosters. Historical sociolinguistics: the field and its future. – Journal of Historical Sociolinguistics 1 (1), 1–12. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0001>.
- Barlow, Michael, Suzanne Kemmer (eds.) 2000.** Usage Based Models of Language. Stanford: CSLI Publications.
- Blume, Christoph 1662.** Das Kleine Corpus Doctrinae. Reval: A. Simon.
- Blume, Christoph 1667.** Geistliche Seelen-Ergötzung. Leipzig: Samuel Spörel.
- Bybee, Joan 2010.** Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee jt 1994** = Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca. The Evolution of Grammar. Chicago: University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511750526>.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuctio ad Linguam Oesthonicam, Anführung Zur Öhstnischen Sprache. Reval: A. Simon. <http://www2.kirmus.ee/graf/index.php?ID=243> (01.03.2019).
- Habicht, Külli 2000.** Vanhan kirjaviron modaalirakenteista. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars IV. Dissertatione sectionum; 7.–13.8.2000. (= Linguistica I.) Tartu: Tartu Ülikool, 268–276.
- Habicht, Külli 2001a.** Eesti kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht, Külli 2001b.** Infinite Konstruktionen in der estnischen Schriftsprache der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. – Linguistica Uralica 4, 245–269.

- Habicht jt 2010** = Külli Habicht, Pille Penjam, Ilona Tragel. Kas *tahtma* tahab abiverbiks? – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 2, 115–146.
- Habicht jt 2015** = Külli Habicht, Piret Piiraja, Ilona Tragel. Eesti *võtma*-tuleviku lugu. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 19–50. doi:10.3176/esa60.02.
- Habicht jt 2018** = Külli Habicht, Tiit Hennoste, Anni Jürine, Helle Metslang, David Ogren, Liina Pärismaa, Olle Sökk. Language change mirroring social change: constructions with saama ‘get’ and nonfinite verb forms in different periods and registers of written Estonian. – Linguistica Uralica 3, 169–190. <http://dx.doi.org/10.3176/lu.2018.3.02>.
- Habicht, Külli, Külli Prillop 2017.** Polüfunktsionaalne *pidama*-verb XVII sajandi kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 38–61. http://www.kirj.ee/29319/?tpl=1061&c_tpl=1064.
- Helle jt 1732** = Anton Thor Helle. Kurtzgefaszte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban. <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:100071> (01.03.2019).
- Hornung, Johann 1693.** Grammatica Esthonica, brevi, Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga. [Faksiimileväljaanne: Johann Hornung. Grammatica Esthonica, brevi, Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga 1693. Eingeleitet und herausgeben von Harald Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1977.]
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kilgi, Annika 2010.** Tuleviku tulekust: tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitõlgetes. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 2, 163–185.
- Kilgi, Annika 2011.** Anton Thor Helle toimetajakäekiri: kuidas Thor Helle vana testamendi verbimorfoloogiat redigeeris. – Emakeele Seltsi aastaraamat 56 (2010). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 91–108. doi:10.3176/esa56.04.
- Kilgi, Annika 2012.** Tõlkekeele dünaamika Piibli esmaeestinduse käigus: verbi morfosüntaksi areng ja lõplik toimetamisfaas. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 27.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Kolbuszewski, Stanislaw Franciszek 1982.** Christoph Blume senitundmatud varatrükised. – Keel ja Kirjandus 11, 572–575.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lepajõe, Marju 1998.** Johannes Gutsloffi „Grammatilised vaatlused“. – Johannes Gutsloff. Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Gram-

- matilisi vaatlusi eesti keelest. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu: Tartu Ülikool, 285–316.
- Lill, Anne 1988.** Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. – Keel ja Kirjandus 1, 7–17; 2, 90–102.
- Luther = Martin Luther 1545.** Bibel. <https://www.biblegateway.com/versions/Luther-Bibel-1545-LUTH1545/#booklist> (29.03.2019).
- Metslang, Helle 1994.** Eesti ja soome – futuurumita keeled? – Keel ja Kirjandus 9, 534–547; 10, 603–616.
- Metslang, Helle 2011.** Some grammatical innovations in the development of Estonian and Finnish: forced grammaticalization. – *Linguistica Uralica* 47 (4), 241–256. doi:10.3176/lu.2011.4.01.
- Metslang, Helle 2017.** Can a language be forced? The case of Estonian. – *Aspects of Grammaticalization (Inter)Subjectification and Directionality*. Eds. Daniël Van Olmen, Hubert Cuyckens, Lobke Ghesquière. (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 305). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 281–309.
- Mägiste, Julius 1936.** Eesti *saama*-futuuri algupärasest ja tarvitamiskõlblikkusest. – Eesti Keel 3, 65–92.
- Nevalainen, Terttu, Helena Raumolin-Brunberg 2012.** Historical sociolinguistics: origins, motivations, and paradigms. – *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Eds. Juan Manuel Hernandez-Campoy, Juan Camilo Conde-Silvestre. Chichester: Wiley-Blackwell, 22–40. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118257227.ch2>.
- Park, Külli 2014.** Christoph Blume substantiivi- ja adjektiivimoodustus. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/43716> (30.04.2019).
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (= *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Piiblikonverentsid = Piiblikonverentsid ja keelevaidlused 2003.** Põhjaeestikeelse Piibli tõlkimise ajaloost (1686–1690). Allikapublikatsioon. Koost. Leino Pahtma, Kai Tafenau. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Pärismaa, Liina 2016.** Christoph Blume keelekasutuse eripärasest. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/51754> (30.04.2019).
- Pärismaa, Liina 2018.** Eituse väljendamise vormivalikutest XVII–XVIII sajandi põhjaeesti tekstides. – Keel ja Kirjandus 7, 560–578.
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Reila, Heiki 2007a.** Müncheni käsikirjast ja selle seostest Johann Hornungi tõlkega: keelelisi tähelepanekuid. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Toim. Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 556–563.

- Reila, Heiki 2007b.** Uue Testamendi Hornungi tõlke kohast vaimuliku eesti keele kujunemisloos. – Keel ja Kirjandus 2, 143–151.
- Ross, Kristiina 1999.** Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks. – Mis on see ise: tekst, tagapõhi, isikupära. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 9–30.
- Ross, Kristiina 2002.** Baltisaksa pastorid ja eesti keel. – Keel ja Kirjandus 4, 225–230.
- Ross, Kristiina 2006.** „Lühike sissejuhatus“ ja eesti piiblitõlge. – Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, C26–C53.
- Ross, Kristiina 2007.** Rootsiaegsete põhjaeestikeelsete Uue Testamendi tõlkekäsikirjade osast eesti kirjakeele kujunemisloos. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Toim. Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 545–550.
- Ross, Kristiina 2009.** Eesti keel Henrikust Anton Thor Helleni. – Keel ja Kirjandus 8–9, 553–558.
- Ross, Kristiina 2013.** Vanad uuendused lõuna- ja põhjaeesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 210–223. doi:10.3176/esa58.10.
- Tafenau, Kai 2011.** Et tõlkida piiblit eesti ja läti keelde... – Tuna 14 (1), 41–59.
- Tragel, Ilona, Külli Habicht 2017.** *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. – Keel ja Kirjandus 1, 22–40.

Korpused

- EPAK** = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. <http://portaal.eki.ee/piibel> (01.03.2019).
- VAKK** = Vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>; <http://vakk.ut.ee/> (01.03.2019).

Analytic future constructions in the 17th and 18th century North Estonian literary language

LIINA PÄRISMAA

This article is part of a broader morphosyntactic study and deals with analytic *saama* 'get, become', *pidama* 'must, have to', *tahtma* 'want' and *võtma* 'get' constructions which express future tense in Old Written Estonian. This study also focuses on elucidation of the future forms used by the 17th century author Christoph Blume.

The study is usage-based and relies on the framework of historical sociolinguistics. The material used in the study is comprised of 610 tagged examples from 17th and 18th century ecclesiastical and didactic texts, which are from the corpuses of Old Written Estonian and the Concordance of Estonian Bible Translations.

It was found that the literary language reform influenced the more native and even use of future tense. Although abrupt changes in the expression of future tense occurred from the end of the 17th century, e.g. the usage proportion of the German-influenced *saama* future construction decreased considerably, although it never fully disappeared, early indications in that direction can also be seen in the middle of the 17th century in the texts of Blume.

The proportions of *pidama* and *tahtma* future constructions fluctuated during the two centuries, e.g. due to the preferences of the authors or bible translators, but never decreased as much as the *saama* future, indicating that they were not considered to be as foreign as the *saama* future.

In the *saama* and *pidama* future constructions, the infinitive of the main verb was mainly the *ma*-infinitive, but in the *tahtma* and *võtma* future the *da*-infinitive dominated. The infinitive form of the main verb could be due to the traditional marking manner, to the influence of the written language reform and to the innovative language developers or to clearer understanding of native language use. The auxiliary verb was mainly in the third person singular, except in the *tahtma* future, where the first person singular form prevailed.

Christoph Blume marked future primarily according to the example of the High German marking manner, which was at that time widespread in Estonia, but the changes in the proportions of *saama*, *pidama* and *tahtma* future in his texts compared to Stahl's texts indicate that the change towards more native expression

of the future tense had gradually started. The fast development that occurred later was due to more favorable conditions in the cultural environment.

Keywords: Old Written Estonian, morphosyntax, future tense, Estonian language, Christoph Blume

Liina Pärismaa
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
liina.parismaa@ut.ee